

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2023, 6(9): 1198-1213.

DOI: [10.26677/TR1010.2023.1277](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1277)

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türkiye’de Dolarizasyon Eğiliminin Ampirik Olarak İncelenmesi

Öğr. Gör. Dr. Soner KÜNÇ, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Gaziantep, e-posta: snr.knc@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8936-9282>

Dr. Öğr. Üyesi Seyhun TUTGUN, Bitlis Eren Üniversitesi, Hizan MYO, Gaziantep, e-posta: tutgunseyhun@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7328-1294>

Öz

Dolarizasyon, bir ülkede çeşitli sebeplerden dolayı ülke parasının ekonomide daha az kullanılması ya da yabancı ülke parasının yoğun olarak tercih edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum ülkede aynı zamanda paranın tasarruf, değer taşıma, mübadele ve yatırım aracı olma fonksiyonlarının yabancı para olan döviz ile gerçekleştiğini göstermektedir. Para ikamesi olarak da tanımlanan dolarizasyon olgusu, bugün birçok ülkede para politikası olarak uygulanabilmektedir. Çalışmada döviz kurunda meydana gelen değişimin Türkiye’de gerçek kişi yabancı mevduatlarındaki dolarizasyon etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Ampirik analiz 2012:M12-2023:M03 arası dönemi kapsamaktadır. Döviz kuru, döviz mevduatı ve tüketici güven endeksi değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada, değişkenlerin durağanlık seviyesini ölçmek için ADF birim kök testi, eşbütünleşme ilişkisi için ARDL sınır testi, nedensellik durumu içinse Hacker-Hatemi-J nedensellik testi kullanılmıştır. Son olarak değişkenlere ait katsayı tahmini için CCR, OLS ve FMOLS testleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular ışığında döviz kurunda meydana gelen artışların döviz mevduatlarını artırıcı yönde; tüketici güven endeksinde meydana gelen artışın ise döviz mevduatlarını azaltıcı yönde etkilediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dolarizasyon, Döviz Kuru, Tüketici Güven Endeksi, Türkiye.

Makale Gönderme Tarihi: 12.07.2023

Makale Kabul Tarihi: 06.09.2023

Önerilen Atıf:

Künç, S. ve Tutgun, S. (2023). Türkiye’de Dolarizasyon Eğiliminin Ampirik Olarak İncelenmesi, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(9): 1198-1213.

**Journal of Social, Humanities and
Administrative Sciences**

2023, 6(9): 1198-1213. DOI:[10.26677/TR1010.2023.1277](https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1277)
ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Empirical Investigation of the Dolarization Trend in Turkey

Dr. Soner KÜNÇ, Gaziantep University, Social Sciences Vocational School, Gaziantep, e-mail:
snr.knc@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8936-9282>

Assistant Prof. Dr. Seyhun TUTGUN, Bitlis Eren University, Hizan Vocational School, Gaziantep,
e-mail: tutgunseyhun@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7328-1294>

Abstract

Dollarization means that the country's currency is used less in the economy for various reasons or that foreign currency is heavily preferred in a country. This situation also shows that the functions of money in the country as saving, carrying value, being a means of exchange and investment are realized with foreign currency, which is a foreign currency. The phenomenon of dollarization, which is also defined as currency substitution, can be applied as monetary policy in many countries today. In this study, it is aimed to investigate the dollarization effect of the change in the exchange rate on real person foreign deposits in Turkey. The empirical analysis covers the period 2012:M12-2023:M03. In the study, in which the exchange rate, foreign currency deposit and consumer confidence index variables were used, the ADF unit root test was used to measure the stationarity level of the variables, the ARDL bounds test for the cointegration relationship, and the Hacker-Hatemi-J causality test for the causality situation. Finally, CCR, OLS and FMOLS tests were applied to estimate the coefficients of the variables. In the light of the findings, the increases in the exchange rate increase the foreign currency deposits; It is understood that the increase in the consumer confidence index has a decreasing effect on foreign currency deposits.

Keywords: Dollarization, Exchange Rate, Consumer Confidence Index, Türkiye.

Received: 12.07.2023

Accepted: 06.09.2023

Suggested Citation:

Künç, S. and Tutgun, S. (2023). Impirical Investigation of the Dolarization Trend in Turkey, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(9): 1198-1213.

GİRİŞ

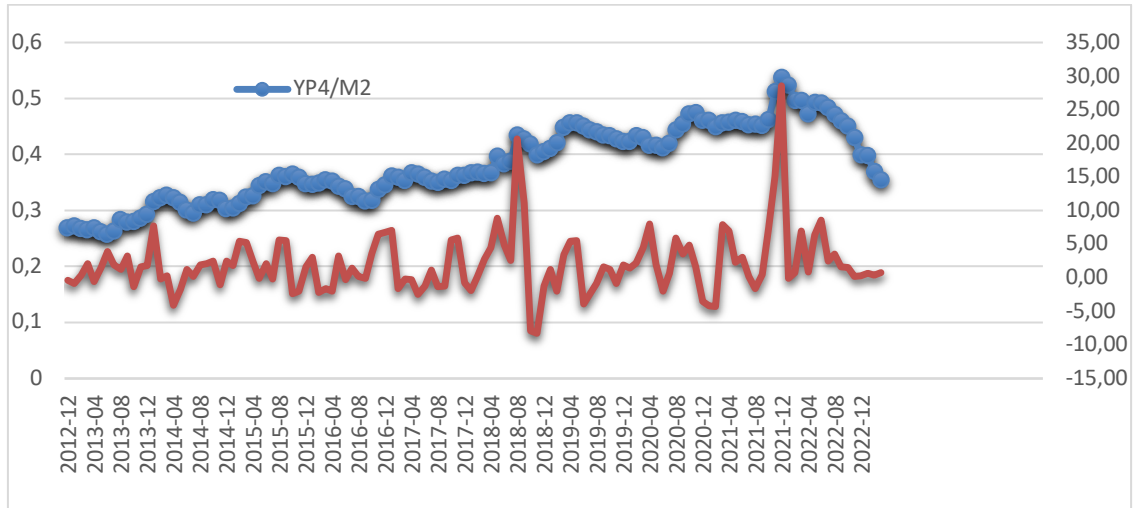
Döviz kuru, ülkelerin makroekonomik değişkenleri üzerinde her zaman önemli bir etkiye sahip olmuştur. Burada yaşanan dalgalanmalar ciddi finansal krizlere ve ekonomik daralmalara neden olabilmektedir. Döviz kuru istikrarsızlığı, ekonominin en üretken sektörlerini, özellikle de ithalata bağımlı olan imalat sektörünü olumsuz etkilemektedir. Döviz kurunun oluşturduğu en büyük etkilerden bir tanesi de bireylerin değer kaybı yaşayan para birimi karşısında kendi tasarruflarını koruma güdüsüyle hareket etmesidir. Rasyonel davranan bireyler, değer kaybeden para biriminden farklı bir para birimine geçiş yaparak satın alma güçlerini korumak isterler. Bu noktada, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dolarını veya herhangi bir yabancı para biriminin iç ekonomide kullanılmasını ifade eden dolarizasyon kavramı ortaya çıkmaktadır. Dünyada son dönemde ortaya çıkan sorunlar (COVID-19, Ukrayna-Rusya savaşı vb.) ile birlikte merkez bankaları ve finansal kuruluşlarının verdikleri kararlarla enflasyon etkisi hızlanmış ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde dolarizasyon eğilimi artmıştır.

Dolarizasyon, tam ve kısmi olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir. Tam dolarizasyon, bir ülkenin ulusal parasının değerini tamamıyla kaybederek farklı bir para biriminin kullanılması olarak ifade edilebilir. Tam dolarizasyon kavramının ortaya çıkışı 1990'lı yıllarda ülkelerin enflasyonla mücadelesine dayanmaktadır. Ülkelerin enflasyondan kurtulmak için önlerinde üç seçenek vardır (Fischer, 2006): İlk seçenek, uluslararası sermaye akışlarını kontrol etmeye çalışmak, ikinci seçenek daha esnek bir döviz kuruna geçmektir. Son olarak ya bir para kurulumunu benimsemek ya da döviz kurundan tamamen kurtulmak, yani bir yabancı para birimine geçerek veya tam dolarizasyon yoluyla döviz kuru çıpasını güçlendirmektir. Bu dönemde El Salvador ve Ekvador'un tam dolarizasyona geçtiği ve dünyada şu anda Bolivya, Panama ve Liberya da aynı uygulamanın olduğu ülkelerden bazılarıdır. Kısmi dolarizasyon durumlarında, paranın farklı işlevlerini (hesap birimi, değişim aracı ve değer saklama aracı) yerine getirmek için farklı kapsamlarda en az iki para birimi kullanılmaktadır. Geçmişte yaşanan ekonomik krizler, ekonomik birimlerin daha güvenli varlıklara sahip olmaya iterek kısmi dolarizasyona yol açmaktadır. Ayrıca, yerleşiklerin varlıklarının önemli bir kısmını döviz cinsinden tutması, gelişmekte olan ülkelerin ve geçiş ekonomilerinin ortak bir özelliğidir (Baliño vd., 1999).

Dolarizasyon ve farklı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar incelendiğinde döviz kurunun bu değişkenler içerisinde en belirleyici değişken olduğu dikkat çekmektedir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde dolarizasyon ve ekonomik büyüme (Edwards ve Magendzo, 2003; Yeyati, 2006), döviz kuru (Mizen ve Pentecost, 1996; Sarı, 2007; Fischer vd., 2013; Mengesha ve Holmes, 2013), siyasi belirsizliklik (Bârbuța-Mișu vd., 2020), enflasyon (Aydınlık ve Aktaş, 2002) gibi değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Dolarizasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların yanında uygulanan kur rejimi de dolarizasyonun etkilerini değiştirebilmektedir. Hills vd. (1999), çalışmalarında yaşanan son finansal çöktüşlere sabit döviz kurularının neden olduğunu ve dalgalı kuru önerirken, Calvo (1999) ve Hausmann vd., (1999) sabit kuru ve resmi dolarizasyonu savunmuşlardır.

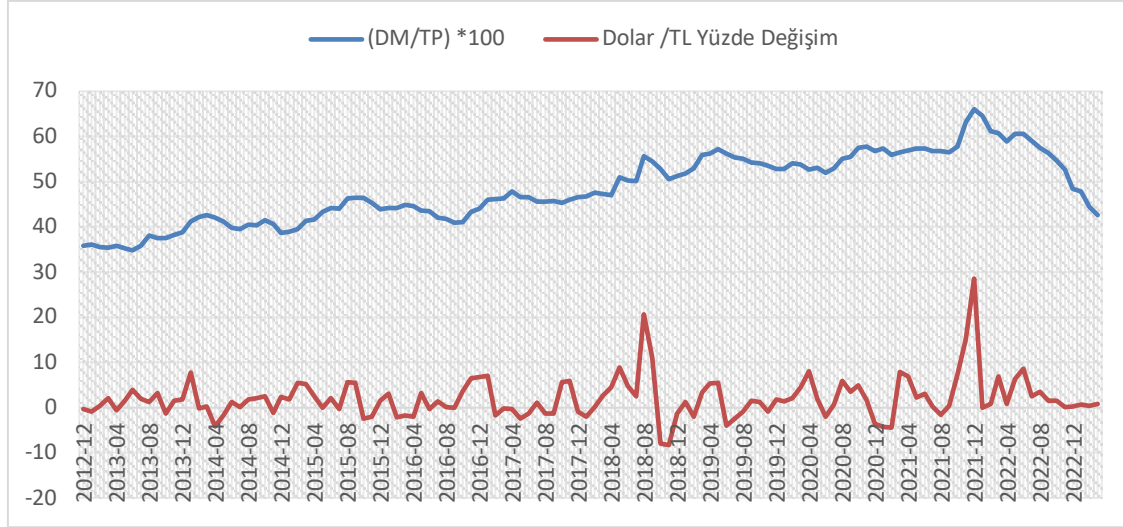
Türkiye ekonomisi açısından döviz kuru ve dolarizasyon süreci incelendiğinde 1970 yılında yaşanan petrol kriziyle ortaya çıkan döviz krizi Döviz Çevrilebilir Mevduat ve Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı ile çözülmeye çalışılmıştır. Devamında 1983 yılı sonlarına doğru istikrar programları kapsamında bankaların döviz türünden işlem yapmalarına yönelik engellerin kaldırılması atılan adımlardan bazılarıdır. 1984 yılında kısmi döviz serbestliği getirilmiş fakat 1988 kur ile faiz arasındaki makasın açılmasından dolayı kısa süreli olarak döviz hareketlerine sınırlama getirilmiştir. 1989 sonunda dışa açık bir ekonomi haline gelen Türkiye'de çıkarılan "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar" ile konvertibiliteye geçiş ilan edilmiş, 1990 yılında IMF'ye yapılan başvurunun kabulüyle Türk parası konvertibil para birimi haline

gelmiştir. 1989 yılında finansal liberalizmle beraber döviz türünden işlemlerin maliyetlerinde düşüş gözlenmiştir. Bu dönemden itibaren döviz tevdiat hesaplarının getirileri, TL'ye bağlı varlıklardan düşük olmasına rağmen, ülkedeki istikrarsız ortamdan dolayı para dolarizasyonu devam etmiştir. 1990'lı yıllarda dünya ekonomisinde finansal serbestlikle beraber yaşanan krizler (Meksika 1994, Asya 1997, Rusya 1998, Brezilya 1999, Türkiye 1999), ülkelerin resmi veya gayri resmi olarak dolarizasyonu bir politika tercihi haline getirmiştir. Türkiye'de döviz kuruna dayalı istikrar programının Şubat 2001'de çökmesi, dolarizasyondaki yükseliş eğilimini daha da artırmıştır (Özcan ve Us, 2009). Özellikle 25 Nisan 2001'den sonra Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) en önemli para politikası aracı faiz olmuştur. Ülkede döviz ihtiyacının ve talebinin arttığı dönemlerde TCMB, bankaların fonlama faiz oranlarını yükselterek ülkeye daha fazla yabancı finansal sermaye çekmeye çalışmışlardır. Bunun en son örneği 2018 yılında yaşanmış ve 2018 yılı Mayıs ayında %9,25 olan TCMB gecelik borç verme faizi, artan döviz kurunu frenlemek amacıyla 1 Haziran 2018 tarihinde %16,50'ye ve 8 Haziran 2018 tarihinde %19,25'e yükseltilmiştir. 14 Eylül 2018 tarihinde faiz oranı %6,25 artarak %24,00'e yükselmiştir. Faiz oranlarında istikrarsız bir seyir izleyen Türkiye ekonomisinde döviz fiyatlarındaki düzensizlik büyük bir baskı oluşturmuştur. 19 Mart 2021 faiz oranının 19,00 olması, özellikle 2021 yılının son çeyreğinde Türk Lirası'nın ciddi değer kaybetmesi ve yabancı yatırımcıların ülke ekonomisinden çıkışı ile birlikte alışılmadık bir aksiyon alınmış ve faiz indirimine yönelik bir eğilim oluşmuştur.

Şekil 1. Dolarizasyon ve Döviz Kuru İlişkisi-1

Burada kullanılan değişkenler Mevduat Bankalarında gerçek kişi yerleşiklerce yabancı para cinsinden tutulan mevduatlar (YP4), geniş para arzı olan M2'ye bölünerek oranlanmış ve Dolar/TL yüzde değişim verileridir. Literatürde dolarizasyon göstergelerinden biri olarak kullanılan YP4 bireylerin döviz kuruna karşı tepkilerini ölçmede en spesifik gösterge olduğu için tercih edilmiştir. Türkiye'de incelediğimiz dönem dikkate alındığında dolarizasyonun bir artış trendinde olduğu görülmektedir. Ayrıca döviz kurunun arttığı dönemde dolarizasyonun da arttığı diğer bir dikkat çeken noktadır.

Şekil 2. Dolarizasyon ve Döviz Kuru İlişkisi-2

Şekil 2’de kullanılan dolarizasyon göstergesi ise literatürde sıklıkça kullanılan diğer bir gösterge olan yabancı mevduatlar/toplam mevduatlardır. Daha genel bir dolarizasyon göstergesi olan bu değişken, ilgili dönemde kurla paralel hareketler göstermiş. Mavi ile gösterilen dolarizasyon, 2012 yılında dolarizasyon oranı %35’lerde iken 2021 yılında geldiğinde %65’lere çıkmıştır. Burada döviz kurunda yaşanan dalgalanmaların büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Aylık verilerin alındığı grafiklerde kur ve dolarizasyonun belirgin olarak doğru yönlü hareket halinde olduğu 2018:8 ve 2021:12 dönemlerinde dikkat çekmektedir. 2016 yılında yaşanan darbe girişimi, 2018 yılında yaşanan kur atakları ve 2020 yılında patlak veren pandemi ile birlikte ülkede döviz talebi artmış ve bu durum enflasyonist bir atmosfere sebebiyet verdiği söylenebilmektedir.

Bu çalışma, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı en büyük problemlerden biri olan dolarizasyon kavramı üzerine odaklanmıştır. Kullanılan nedensellik analiz yöntemi ve verilerin güncel olması dolayısıyla çalışmamız literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ayrıca 2012:M12-2023:M3 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışma özellikle COVID-19 ve Ukrayna-Rusya savaşının döviz kuru üzerindeki etkisi ve bu kurun ülkede oluşturduğu dolarizasyon etkisinin analizi açısından önem arz etmektedir.

Çalışma, 4 ana bölümden oluşmaktadır: Girişin hemen ardından ikinci bölümde literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü bölümde ampirik sonuçlar ele alınmıştır. Son bölüm olan sonuç kısmında ise bulgular özetlenerek değerlendirilip yorumlanmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Dolarizasyon ve döviz kuru arasındaki ilişki özellikle 1980’li yıllardan sonra literatürde yer almaya başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan piyasa ekonomileri, finansal piyasaların gelişmesiyle beraber sermaye akışlarında büyük dalgalanmalara yoğun bir şekilde maruz kalmıştır. Dolarizasyonun dünya ekonomisi açısından istikrarı bozucu etkileri olduğu konusunda bazı görüşler (Alvarez-Plata ve García-Herrero, 2008; Nor, 2012) mevcuttur. Hatta dolarizasyonun, para politikasının özerkliği etkileyebileceği ve standart aktarım mekanizmalarını zayıflatacağı, bunun da potansiyel olarak gelişmiş ekonomilerdekinin aksine toplam talebi etkileyeceği ifade edilmektedir (IMF 2006). Ayrıca yüksek düzeyde dolarize olmuş finansal sistemler de parasal krizlere açık hale gelmektedirler. Edwards ve Magendzo (2003),

çalışmalarında makroekonomik oynaklığın dolarize edilmiş ve dolarize edilmemiş ekonomiler arasında önemli ölçüde farklı olmadığına dair bulgulara ulaşmışlardır. Yeyati (2006) tarafından yapılan çalışma, dolarizasyonun daha düşük büyüme ve daha yüksek çıktı oynaklığı ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Honohan (2007), dolarize ekonomilerin para biriminin değer kaybetmesine ilişkin endişelerin bir sonucu olarak daha yüksek faiz oranlarına ve faiz oranı farklarına tabi olduğunu göstermektedir. Fischer vd. (2013), dolarizasyonun kur riskini ve bankaların yerel para birimi cinsinden olan kazançlarını müşterilere dolar cinsinden borç vermesinden kaynaklanan riskleri artırdığını iddia etmektedirler. Diğer taraftan tam dolarizasyonun uygulandığı Ekvador'da, yatırımın azaldığı, ihracat ürünlerini çeşitlendirmede, bu nedenle petrole daha bağımlı olduğunu ve cari döviz kurundaki artışın milli geliri olumsuz yönde etkilediği ifade edilse bile 1999 yılında ciddi bir finansal krizin aşılmasına yardımcı olduğunu vurgulanmaktadır (Vinueza, 2022).

Mizen ve Pentecost (1996), döviz kuru oynaklığının da dolarizasyona diğer bir ifadeyle yurt içi yerleşiklerin yabancı para birimini tutmaya ve kullanmaya geçiş yapmasına motive ettiği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Calvo ve Vegh (1992, 1996) tarafından yapılan çalışmalarda da döviz kuru oynaklığı ile dolarizasyon arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Friedman ve Verbetsky (2001), Rusya'da dolarizasyonu incelerken, dolarizasyon varlığında döviz kuru davranışı konusuna dikkat çekmişlerdir. Dolarizasyona yönelik politikaların döviz kurunda ciddi oynaklığı meydana getireceğine dair bulgular yapılan bazı çalışmalarda da belirtilmiştir. Daha yüksek dolarizasyon düşük kurumsal kalite ve konjonktürel reel döviz kurları ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Rennhack ve Nozaki (2006), Latin Amerika ülkelerinde mevduat dolarizasyonunun itici güçlerini incelemekte ve daha fazla döviz kuru esnekliğine ve para biriminin değer kaybına karşı daha az önyargıya izin verilmesinin mevduat dolarizasyonunu azaltabileceğini bulmuşlardır. Honohan (2007), döviz kurundaki değer kaybının kısa vadede artan dolarizasyona yol açtığını ifade etmiştir. Mevduat ve kredilerdeki dolarizasyonun azalması üzerinde döviz kurunun etkilerini inceleyen García-Escribano ve Sosa (2011), döviz kurunda meydana gelen artışın mevduatın dolarsızlaştırılmasını açıklayan önemli bir faktör olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Mengesha ve Holmes (2013), Eritre üzerinde yaptıkları çalışmada, 1996-2008 dönemini inceleyerek dolarizasyonun reel döviz kuru oynaklığı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ben Naceur vd. (2019), çalışmalarında döviz kuru politikalarının asimetrik doğasının, mudileri satın alma güçlerini korumak için daha yüksek bir döviz mevduatı tutmaya teşvik ettiğini göstermektedir.

Türkiye'de dolarizasyonun, makroekonomik değişkenler ve döviz kuruyla olan ilişkisine dair literatür incelendiğinde, Özkaramete (1996), dolarizasyonun belirleyicileri üzerine yaptığı çalışmada Türkiye'de para biriminin değer kaybettiğçe dolarizasyonun arttığı sonucuna ulaşmıştır. Türkiye'de döviz kurundaki değişim ve dolarizasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen ve benzer sonuçlara ulaşan çalışmalardan bir diğeri olan Yamak ve Yamak (1997), 1986-1995 dönemini incelemiş ve beklenen döviz kuru artışının dolarizasyonu arttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Domac ve Oskooee (2002) döviz kuru oynaklığı ve para ikamesi arasındaki ilişkiyi, yaşanan döviz kuru oynaklığının para ikamesini arttırdığı bulgusunu ortaya koyarak bulmuşlardır. Çetin (2004), 1987-2003 dönemine ait verilerin kullandığı çalışmada, enflasyon, döviz kuru değişim belirsizliği ve dolarizasyon ilişkisini incelemiştir. Enflasyondan döviz kuru değişim belirsizliğine, döviz kuru değişim belirsizliğinden dolarizasyona doğru bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Finansal dolarizasyon, para politikası ve kurumsal yapı ilişkisini inceleyen Uzun (2005), çalışmada 1990-2001 dönemine ait verileri alarak Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye üzerine bir incelemede bulunmuştur. Bulguların, enflasyonun yüksek ve oynak olmasının ulusal paranın değerini kaybettireceğini, firmaların yabancı paraya kayacağını ifade etmektedir. Diğer bir çalışma olan ve Türkiye'de 1987-2004 döneminin incelendiği çalışmada

Başkurt (2005), finansal dolarizasyon ve para ikamesi ilişkisini incelemiştir. Johansen eşbütünleşme testi yardımıyla yapılan analizde para ikamesi ve beklenen kur düzeyi arasında uzun dönemli ilişki ortaya konulmuştur. Sarı (2007), çalışmasında dolarizasyon ve döviz kuru ilişkisini 2EKK ve VAR analizleri yardımıyla incelemiştir. Dolarizasyon ve döviz kuru arasında karşılıklı bir ilişkinin yanı sıra esnek döviz kuru uygulaması ve enflasyonun kontrol altına alınmasının dolarizasyonu azaltabileceği sonuçlarına ulaşmıştır. Dumrul (2010), Türkiye ekonomisinde para ikamesinin belirleyicilerini araştırmak için bazı makroekonomik değişkenler kullanarak 1988-2009 dönemini incelemiştir. ARDL sınır testi yaklaşımının kullanıldığı çalışmada, para ikamesinin en büyük belirleyicisinin reel döviz kuru olduğu ve döviz kurunda yaşanan bir değişimin para ikamesini pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Türkiye’de dolarizasyonun belirleyicileri ve son yıllarda neden arttığını araştıran Bärbutä-Mișu vd. (2020), 2012-2018 yılları arasında bir inceleme yapmışlardır. Bulgulara göre yerli vatandaşların ekonomik oynaklıktan ziyade siyasi belirsizliğe karşı korunma motivasyonu ile dolarize ettiğini göstermekte, kısa ve uzun dönemde kurun artmasının dolarizasyonu azalttığı diğer bir sonuç olarak yer almaktadır.

Aktaş ve Aydınlik (2022), Türkiye’de 81 il üzerine yaptıkları çalışmada 2007-2019 dönemini incelemişlerdir. Mevduat dolarizasyonunun belirleyicilerini inceleyen araştırmacılar, döviz kuru, CDS, il bazlı enflasyon, ihracat ve ithalat değişkenlerini ele almışlardır. Bu değişkenlerin dolarizasyon üzerinde pozitif etkileri olduğu bulgusuna ulaşılmış, sırasıyla en fazla etkileyen değişkenlerin, enflasyon, ithalat, ihracat, döviz kuru ve CDS olduğu ortaya konulmuştur. Kaya ve Kara (2022), çalışmalarında Türkiye ekonomisinin 2014-2022 dönemini incelemişlerdir. Dolarizasyonun belirleyicileri üzerine yaptıkları çalışmada, araştırmacılar diğer makroekonomik değişkenlerle beraber döviz kurunda yaşanan artışların da dolarizasyona yol açtığını, TÜFE’de meydana gelen artışların ise dolarizasyonu azalttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Benzer bir dönemi ele alan Kolcu ve Yamak (2022), döviz kuru ve mevduat dolarizasyonu arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğunu ifade eden araştırmacılar, mevduat dolarizasyonunun döviz kuru artışından veya azalışından etkilendiği bulgusuna ulaşmışlardır. Burada kurun düşmesinin, kur artışına göre dolarizasyonu daha fazla etkilediği diğer bir sonuç olarak yer almaktadır. Dolarizasyonun belirleyicilerini Türkiye üzerine inceleyen Özer (2022), enflasyon, döviz kuru ve reel faiz değişkenlerini incelemiştir. 2006-2010 döneminde Türkiye’de sadece enflasyon değişkeni ile dolarizasyon arasında nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Son olarak Uzman (2022), çalışmasında faiz oranı ve enflasyonun dolarizasyon üzerindeki etkilerini 2004-2021 yılları arasında incelemiştir. Johansen eşbütünleşme ve nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmanın bulguları, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğu yönündedir. Ayrıca nedensellik analizi sonuçlarına göre de karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur.

Literatürde yapılan çalışmalar kısaca özetlenecek olursa, kurumsal yapının zayıf olması, siyasi belirsizlik, enflasyonun yüksek olması, faiz oranı ve döviz kurunun dolarizasyon sürecini arttırdığı ortaya konulmuştur. Döviz kuru ve dolarizasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Döviz kurunda yaşanan artışların dolarizasyonu arttırdığına yönelik sonuçlara ulaşan çalışmaların yanında dolarizasyonun da döviz kurunda oynaklığa neden olduğunu ileri süren çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen çalışmalar, döviz kurundan dolarizasyona doğru tek yönlü ilişkinin yanı sıra çift yönlü nedensellik bulgusuna da ulaşmışlardır. Çalışmamız literatürde yapılan çalışmalara benzer şekilde döviz kuru ve dolarizasyon arasında pozitif bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Bu açıdan Türkiye’de döviz kurunun dolarizasyon eğilimini arttıracığı farklı test teknikleri ile incelenmiş ve yakın dönemde dolarizasyonun olası olumsuz etkilerinin çözümüne ışık tutabilmesi açısından bu çalışma literatüre katkı sağlayacaktır.

YÖNTEM ve BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde döviz kurunun gerçek kişi mevduat dolarizasyonu üzerine etkisinin ampirik olarak analizi yapılmaktadır. Analiz yapılmadan önce kullanılan değişkenler ve model sunulmuştur. Elde edilecek bulgular, gerçek kişi mevduat dolarizasyonunun varlığına dair ampirik kanıtları ortaya koyacaktır.

Model ve Veri Seti

Çalışmada, Türkiye'nin 2012:M12–2023:M03 dönemine ait aylık verileri kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elde edilen bağımlı değişken, mevduat bankalarında gerçek kişi yerleşiklerce yabancı para cinsinden tutulan mevduatlar (DM), bağımsız değişkenler ise nominal döviz kuru (DK) ve tüketici güven endeksi (TGE) şeklindedir. Ampirik model, E-Views 9.0 ve Gauss 6.0 paket programları kullanılarak analiz edilmiştir.

Değişkenlere ait ampirik model fonksiyonel olarak şu şekilde ifade edilmektedir:

$$DM = f(DK, TGE) \quad (1)$$

$$\text{Model: } DM_t = \beta_0 + \beta_1 DK_t + \beta_2 TGE_t \quad (2)$$

Çalışmada kullanılan bütün değişkenlerin logaritmaları alınarak modele dahil edilmiş ve değişkenlere ait açıklayıcı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Dönem	Kaynak
DM	Mevduat Bankalarında Gerçek Kişi Yerleşiklerce Yabancı Para Cinsinden Tutulan Mevduatlar	2012:M12–2023:M03	EVDS
DK	Nominal Döviz Kuru	2012:M12–2023:M03	EVDS
TGE	Tüketici Güven Endeksi	2012:M12–2023:M03	EVDS

YÖNTEM

Çalışmaya ait bu bölümde, öncelikle seriler arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir. Devamında zaman serilerinde değişkenlerin durağanlık durumunu incelemek adına birim kök testi ile analiz edilmiştir. Birim kök analizinden sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koyabilmek adına Pesaran vd., (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi kullanılmıştır. Uzun dönemli ilişkiden sonra nedensellik ilişkisini ölçmek adına Hacker-Hatemi-J nedensellik testi kullanılmıştır. Son olarak katsayı tahminleri kullanılmış ve sırasıyla bulgular değerlendirilip yorumlanmıştır.

BULGULAR

Korelasyon analizinde elde edilen bulgular, korelasyon katsayısı üzerinden yorumlansa bile oldukça sınırlı bilgiler sunmaktadır. Korelasyon katsayısı, -1 ve +1 arasında yer almaktadır, bu değerlere yakınlık korelasyon ilişkisinin güçlü olduğunu ifade ederken, negatif veya pozitif olması da ilişkinin yönü hakkında bilgi edinilmesine yardımcı olmaktadır. Kullanılan değişkenlere ait korelasyon ilişkisine ait bulgular Tablo 2’de yer almaktadır. Bu katsayılar tüm seriler arasındaki ilişkinin güçlü olduğu ve döviz mevduatı (DM)-döviz kuru (DK) ilişkisinin yönü pozitif iken döviz mevduatı (DM)-tüketici güven endeksi (TGE) ile döviz kuru (DK)-tüketici güven endeksi (TGE) ilişkilerinin yönü negatif olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	DM	DK	TGE
DM	1	0.915	-0.879
DK	0.915	1	-0.811
TGE	-0.879	-0.811	1

Birim Kök Test Sonuçları

Zaman serisi içeren veri setleri üzerinde ekonometrik analizler uygulanmadan önce dikkat edilmesi gereken hususlardan biri değişkenlere ait durağanlık düzeylerinin sınanmasıdır. Bu sınama yapılırken daha önce geliştirilen birim kök testlerinden faydalanılarak serilerin durağan olup olmadıkları, diğer bir ifadeyle birim kök taşıyıp taşımadıklarının incelenmesi şarttır. Durağan olmayan seriler üzerinde yapılan analiz sonuçlarının sapmalı veya olmayan bir ilişkinin varmış gibi görünmesi gibi sorunlara yol açması muhtemeldir. Durağanlık düzeyinin belirlenmesi, analizlerin devamında kullanılacak yöntemin belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda, birim kök sınavını yapmak için geleneksel birim kök testlerinden biri olan ve Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilen Augmented Dickey Fuller (ADF) testi yardımıyla analiz yapılmıştır. Bu test istatistiğine ait hipotezler şu şekilde oluşturulmaktadır (Çelik vd., 2020: 94):

$H_0; \alpha \geq 0$, birim kök içermektedir, yani seri durağan değildir.

$H_1; \alpha < 0$, birim kök içermemektedir, yani seri durağandır.

Tablo 3’te sunulan ADF birim kök test sonuçlarına göre düzey değerinde hem sabit terimli modelde hem de sabit terimli ve trendli modelde döviz mevduatı (DM), döviz kuru (DK) ve tüketici güven endeksi (TGE) serilerinin birim kök içerdiği yani sıfır hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Dolayısıyla alternatif hipotez reddedilmiştir. Birinci farkta hem sabit terimli modelde hem de sabit terimli ve trendli modelde serilerin durağanlaştığı yani alternatif hipotezin kabul edilip, sıfır hipotezin reddedildiği gözlenmektedir.

Tablo 3. Birim Kök Testi Sonuçları

		Değişkenler		ADF		Değişkenler		ADF	
Düzyey	Sabit	DM	0.136	(0.96)	Birinci Farklar	DM	-8.640	(0.00)***	
		DK	1.932	(0.99)		DK	-7.092	(0.00)***	
		TGE	-1.718	(0.41)		TGE	-11.073	(0.00)***	
	Sabit + Trend	DM	-2.342	(0.40)		DM	-8.626	(0.00)***	
		DK	-0.153	(0.99)		DK	-7.635	(0.00)***	
		TGE	-3.663	(0.02)**		TGE	-11.027	(0.00)***	

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

ARDL Sınır Testi Sonuçları

Çalışmada değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ölçmek için Pesaran vd., (2001) geliştirmiş oldukları ARDL sınır testi kullanılmıştır. Bu testin çok sık kullanılmasının nedenlerinden en önemlisi değişkenleri ikinci düzey olmamak koşuluyla durağanlık düzeylerinin farklı olması durumunda da kullanılabilmesidir. Diğer bir ifadeyle, değişkenlerin tamamı I(0) ve I(1) iken veya bazıları I(0) geri kalanlar I(1) iken sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olmasıdır (Pesaran vd., 2001: 290). Diğer bir avantajı ise Hata Düzeltme Modeli (ECM) açısından incelendiğinde Engle-Granger testine nazaran daha anlamlı sonuçlara ulaşmasıdır (Narayan ve Narayan, 2005: 429). Bu avantajlarının yanında, özellikle zaman serisi analizlerinde veri seti konusunda yaşanan sıkıntılara bir çözüm olarak küçük gözlem ve örneklem sayılarında da testin çalışmasıdır. Son olarak uzun dönemde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ve değişkenlerin elastikiyetini gösteren katsayı parametrelerinin tahmininde de kullanılabilir olması bu testi diğerlerinden ayırmaktadır (Narayan ve Smyth, 2006: 337).

Uzun dönem asimptotik olarak ve Pesaran vd. (2001) türetilen testteki F istatistiği %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde sonuçlar sunmaktadır. Hesaplanan F istatistik değeri ve tablo üst sınır değeri karşılaştırılarak yorum yapılmaktadır. Burada yorum yapılırken eşbütünleşme ilişkisinin varlığı hesaplanan F istatistik değerinin tablo üst sınır değerinden büyük olmasına bağlıdır. Bu çerçevede Tablo 4'te yer alan F istatistik değeri 8.026 olarak hesaplanmıştır. Pesaran vd., (2001) tarafından hesaplanan tablo değerine göre %1 anlamlılık düzeyinin üst sınır değeri 5.00 olduğundan hesaplanan değer üst sınır değerinden büyük olması seriler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Kritik Değer	F İstatistiği	
	I(0)	I(1)
10%	2.63	3.35
5%	3.10	3.87
2.5%	3.55	4.38
1%	4.13	5.00

Hacker-Hatemi-J Bootstrap (2006) Nedensellik Testi Sonuçları

Hacker-Hatemi-J (2006) nedensellik testinin temelleri Toda-Yamamoto (1995) (TY) nedensellik testine dayanırken, bazı açılardan TY nedensellik testine göre farklılıklar barındırmaktadır. TY testinde ARCH etkisi mevcut ve kalıntıların normal dağılmadığı test istatistiğinin χ^2 dağılımına uymadığı dikkat çekmektedir. Hacker-Hatemi-J (2006) nedensellik testi, Efron (1979)'nin geliştirmiş olduğu yeniden örneklemeyle dayalı bootstrap simülasyonu ile sorunu çözmeyi başarmıştır. Sonuç olarak bootstrap simülasyonu ile daha güvenilir tablo kritik değerlerine ulaşarak analiz sonuçlarının daha sapmasız sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür (Pata ve Ağca, 2018: 121).

Tablo 5 incelendiğinde döviz kurundan (DK) döviz mevduatına (DM) doğru, döviz mevduatından (DM) tüketici güven endeksine (TGE) doğru ve tüketici güven endeksinden (TGE) döviz kuruna (DK) doğru hem asimptotik hem de bootstrap olarak nedensellik tespit edilmiştir. Diğer ilişki yönlerinde ise nedensellik tespit edilememiştir.

Tablo 5. Hacker-Hatemi-J Bootstrap Nedensellik Testi Sonuçları

Nedensellik Yönü	MWALD	%1	%5	%10
(DK) \Rightarrow (DM)	39.748 (0.00)***	11.721***	6.622**	4.711*
(DM) \Rightarrow (DK)	0.340 (0.84)	11.947	6.314	4.704
(TGE) \Rightarrow (DM)	0.363 (0.54)	6.876	4.347	2.884
(DM) \Rightarrow (TGE)	9.287 (0.00)***	7.128***	4.079**	2.830*
(DK) \Rightarrow (TGE)	0.964 (0.32)	7.135	3.978	2.770
(TGE) \Rightarrow (DK)	3.834 (0.05)**	7.474	3.837	2.746*

Not: \Rightarrow notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olarak olasılık değerlerini göstermektedir. VAR modelinden elde edilen optimal gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bootstrap sayısı ise 10.000'dir.

Parametre Tahmin Sonuçları

Seriler arasında eşbütünleşme ve nedensellik tespit edildikten sonra parametrelerin uzun dönem katsayılarının tahmini, değişkenler arası ilişkinin boyutunu ve yönünü göstermesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla oluşturulan modele dair parametre katsayı tahmini için, Kanonik Eşbütünleşik Regresyonlar yöntemi olan CCR (Canonical Cointegration Regression), En Küçük Kareler yöntemi olan OLS (Ordinary Least Squares) ve Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler yöntemi olan FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) uygulanmıştır.

Tablo 6'daki sonuçlar değerlendirildiğinde, bütün tahminlerde tüketici güven endeksi (TGE) ve döviz kuru (DK) bağımsız değişkenlerine ait katsayılar istatistiksel olarak anlamlı çıkmış ve tüketici güven endeksi (TGE) parametresinin işareti negatif iken döviz kuru (DK) parametresinin işareti tüm tahminlerde pozitif olarak tespit edilmiştir. Yani döviz kurunda (DK) meydana

gelen artış döviz mevduatlarını artırıcı yönde etkilerken, tüketici güven endeksinde (TGE) meydana gelen artış döviz mevduatlarını azaltıcı yönde etkilemekte olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Parametre Tahmin Sonuçları

Değişkenler	OLS		FMOLS		CCR	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
DK	0.104	0.00***	0.096	0.00***	0.095	0.00***
TGE	-0.043	0.00***	-0.051	0.00***	-0.052	0.00***
Sabit Terim	23.504	0.00***	24.240	0.00***	24.294	0.00***

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı oldukları seviyeleri göstermektedir. FMOLS modelinde uzun dönem kovaryanslar Bartlett çekirdeği ile seçilmiş ve Newey-West tahmincisi kullanılmıştır.

- OLS yöntemine göre döviz kuru (DK) 1 birim artarsa döviz mevduatı (DM) 0.104 birim artmakta ve tüketici güven endeksi (TGE) 1 birim artarsa döviz mevduatı (DM) -0.043 birim azalmaktadır.
- FMOLS yöntemine göre döviz kuru (DK) 1 birim artarsa döviz mevduatı (DM) 0.096 birim artmakta ve tüketici güven endeksi (TGE) 1 birim artarsa döviz mevduatı (DM) -0.051 birim azalmaktadır.
- CCR yöntemine göre döviz kuru (DK) 1 birim artarsa döviz mevduatı (DM) 0.095 birim artmakta ve tüketici güven endeksi (TGE) 1 birim artarsa döviz mevduatı (DM) -0.052 birim azalmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bir ülkede yaşayan aktörlerin çeşitli sebeplerden dolayı kendi ulusal para birimi yerine yabancı bir ülkenin parasını kullanma arzusu olarak tanımlanabilen dolarizasyon ya da para ikamesi, aynı zamanda Gresham Kanunu olarak bilinen kötü paranın iyi parayı kovması olgusunun da tersi olarak kabul edilmektedir. Çünkü bir ülke ekonomisinde kabul edilen yerel paranın mübadele, değer taşıma, tasarruf ve yatırım aracı olma fonksiyonları artık yabancı para olan döviz ile gerçekleşmesi iyi paranın ekonomide hakim olması ile sonuçlanmaktadır.

Türkiye ekonomisinde son yıllarda uygulanan para politikası neticesinde gerçek kişi döviz mevduatına kaçışı temsil eden dolarizasyon olgusunun, döviz kuru ve piyasaların nabzını iktisadi olarak talep cephesinden ifade eden tüketici güven endeksi ile ilişkisinin amprik olarak sınındığı çalışma ekonometrik testler yardımı ile analiz edilmiştir.

Korelasyon analizinde döviz kurunun ve tüketici güven endeksinin 1'e yakın çıkması bağımlı değişken ile aralarındaki ilişkinin güçlü olduğunu göstermektedir. Değişkenlere ait serilerin durağanlık seviyesinin ölçüldüğü birim kök testinde I(1) düzeyinde hem sabit terimli modelde hem de sabit terimli ve trendli modelde serilerin durağanlaştığı yani alternatif hipotezin kabul edildiği görülmektedir. Uzun dönemde değişkenlerin birlikte hareket edip etmediğini gösteren eşbütünlük testi sonuçları istatistiksel olarak anlamlı çıkarak seriler arasında eşbütünlüğün

varlığı görülmektedir. Değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkinin analiz edildiği Hacker-Hatemi-J (2006) nedensellik testinde döviz kurundan (DK) döviz mevduatına (DM), döviz mevduatından (DM) tüketici güven endeksine (TGE) ve tüketici güven endeksinden (TGE) döviz kuruna (DK) doğru hem asimptotik hem de bootstrap olarak nedensellik tespit edilmiştir. Son olarak seriler arasında eşbütünleşme tespitinden sonra uygulanabilen uzun dönem parametre tahmini test sonuçları ise istatistiksel ve iktisadi olarak anlamlı ve tutarlı sonuçlar vererek döviz kurunda (DK) meydana gelen artışın döviz mevduatlarını artırıcı yönde; tüketici güven endeksinde (TGE) meydana gelen artışın döviz mevduatlarını azaltıcı yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Elde edilen bulgular Özkaramete (1996), Yamak ve Yamak (1997), Başkurt (2005), Kaya ve Kara (2022), Kolcu ve Yamak (2022), Uzman (2022) çalışmaları ile benzer sonuçlar içermektedir.

Dolarizasyonun etkisinden kurtulmak için politika yapımcıların yüksek enflasyonu baskılayıp, döviz kurunun istikrarlı olarak seyretmesini, düşük faiz politikası ile yerel paraya olan güveni arttırması önem arz etmektedir. Bu durum tersine dolarizasyon durumunu oluşturarak iktisadi aktörlerin yerli para üzerinden işlem yapmasını sağlayacaktır. Aksi halde yerel paranın satın alma gücü azalırken aynı zamanda değer saklama aracı vasfını da kaybederek ülke ekonomisinde paranın iktisadi gücünün kaybedilmesine neden olabilecektir.

Bu çalışma, Türkiye’de 2012:M12–2023:M03 dönemine ait aylık veriler kullanılarak dolarizasyon eğiliminin incelenmiştir. İncelenen dönem veri sınırlılığında kaynaklı olduğu için ilerleyen dönemlerde yapılacak çalışmalarda daha geniş kapsamlı veri seti kullanılmasının dolarizasyon eğiliminde yaşanan kırılmaları görmek açısından daha sağlıklı olacaktır. Ayrıca ekonomik olarak benzer yapıya sahip ülkelerin çalışmaya dahil edilmesi bu konuyla ilgili çözüm üretebilen ülkelerin varlığını da görmek açısından faydalı olacaktır. Son olarak ilerleyen çalışmalarda dolarizasyon eğilimini etkileyen değişken sayısının arttırılması ve farklı tekniklerin kullanılması dolarizasyonun yaratabileceği olumsuz etkilerin önüne geçmek adına önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, R., and Aydınlik, Ü. (2022). Regional Dollarization Differences and Determinants: The Case of Turkey. *Öneri Dergisi*, 17(57), 295-315.
- Alvarez-Plata, P., and García-Herrero, A. (2008). To Dollarize or De-Dollarize: Consequences for Monetary Policy (December 1, 2008). *DIW Berlin Discussion Paper No. 842, BVA Working Paper No. 0921*, [Online] <https://ssrn.com/abstract=1428828> [Erişim Tarihi: 05.06.2023].
- Bärbuță-Mișu, N., Güleç, T. C., Duramaz, S., and Virlanuta, F. O. (2020). Determinants of Dollarization of Savings in the Turkish Economy. *Sustainability*, 12(15), 6141.
- Başkurt, Ö. (2005). *Financial Dollarization and Currency Substitution in Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
- Ben Naceur, S., Hosny, A., and Hadjian, G. (2019). How to De-Dollarize Financial Systems in the Caucasus and Central Asia?. *Empirical Economics*, 56, 1979-1999.
- Baliño, T., A. Bennett and E. Borensztein (1999). *Monetary Policy in Dollarized Economies*. International Monetary Fund Publication Services, Washington, DC.
- Breitung, J. and Candelon, B. (2006). Testing for Short-And Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach. *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Calvo, G. A. (1999). On Dollarization, *Economics of Transition* 10 (2), 393–403.

- Calvo, G., and Vegh, C. (1992). Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction, *Revisita De Analisis Economico*, 7(1), 3-27.
- Calvo, G., and Vegh, C. (1996). From Currency Substitution to Dollarization: Analytical and Policy Issues, (Ed). Calvo G.: *Money, Exchange Rates and Output*, MIT Press, 153-175.
- Çelik, S., Künc, S. ve Acar, S. (2020). Elektrik Tüketimi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir İnceleme, (Editör) Taş, Ş.: *Güncel Makroekonomik Sorunlar*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Çetin, A. (2004). Enflasyon, Döviz Kuru Belirsizliği ve Dolarizasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(218), 99-110.
- Dickey, D. and Fuller, W. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Domac, I., and Bahmani-Oskooee, M. (2002). Between Dollarization and Inflation: Evidence from Turkey. *Discussion Papers 0207*, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.
- Dumrul, C. (2010). Türk Ekonomisinde Para İkamisinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Eşbütünleşme Analizi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 199-23.
- Edwards, S., and Magendzo, I. I. (2003). Dollarization and Economic Performance: What do We Really Know?. *International Journal of Finance & Economics*, 8(4), 351-363.
- Fischer F, Lundgren C, and Jahjah S. (2013). Making Monetary Policy More Effective: The Case of the Democratic Republic of the Congo. *IMF Working Paper WP/13/226*, International Monetary Fund, Washington.
- Fischer, S. (2006). Dollarization: Consequences and Policy Options, *75th Anniversary Conference of the Central Bank of the Republic of Turkey*, Istanbul, December 13-15 2006, <https://www3.tcmb.gov.tr/dollarization/sunumlar/fischer.pdf> [Erişim tarihi 19.05.2023].
- Friedman, A., and Verbetsky, A. (2001). Currency Substitution in Russia, *EERC Working Paper Series 01-05e*, EERC Research Network, Russia and CIS.
- García-Escribano, M., and Sosa, S. (2011). What is Driving Financial De-Dollarization in Latin America? *IMF Working Paper WP/11/10*, International Monetary Fund, Washington.
- Hills, C. A., Goldstein, M., and Peterson, P. G. (1999). *Safeguarding Prosperity in a Global Financial System: The Future International Financial Architecture*, Report of an Independent Task Force Institute for International Economics for the Council on Foreign Relations, Washington, DC.
- Hacker, R. S., and Hatemi-J, A. (2006). Tests for Causality Between Integrated Variables Using Asymptotic and Bootstrap Distributions: Theory and Application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.
- Hausmann, R., Gavin, M., and Stein, E. (1999). Financial Turmoil and Choice of Exchange Rate Regime (1999). *IDB Working Paper No. 331*.
- Honohan, P. (2007). Dollarization and Exchange Rate Fluctuations. *World Bank Policy Research Working Paper No. 4172*, World Bank, Washington.
- IMF (2006). Inflation Targeting and the IMF. *IMF Board Paper SM/06/33*, International Monetary Fund, Washington.

- Kaya, Z. ve Kara, O. (2022). Dolarizasyonun Belirleyicileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24(43), 839-856.
- Kolcu, F. ve Yamak, R. (2022). Döviz Kurunun Mevduat Dolarizasyonu Üzerindeki Asimetrik Etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(2), 481-500.
- Mengesha, L. G., and Holmes, M. J. (2013). Does Dollarization Alleviate or Aggravate Exchange Rate Volatility. *Journal of Economic Development*, 38(2), 99-118.
- Mizen, P. and Pentecost, E.J. (1996). *Currency Substitution in Theory and Practice*, in: P. Mizen and E.J. Pentecost, eds., *The Macroeconomics of International Currencies: Theory, Policy and Evidence*, Edward Elgar Publishing Company. USA.
- Narayan, P. K., and Narayan, S. (2005). Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework, *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.
- Narayan, P. K., and Smyth, R. (2006). What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342.
- Nor, M. I. (2012). The Effect of Dollarization on Developing Economies: Lessons from Somalia's Informal Market. *Academic Research International*, 2(3), 591.
- Özcan, K. M., and Us, V. (2009). What Drives Dollarization in Turkey?. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(4), 29-50.
- Özer, M. O. (2022). Türkiye’de Dolarizasyonun Belirleyicileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 105-117.
- Özkaramete, N. (1996), Türkiye’de Dolarizasyon ve Para İkamesi:1990-1995. *Ekonomik Yaklaşım*, 7(20), 99-106.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., and Smith R. J. (2001). Bound Testing Approaches to the Analysis of Long Run Relationships. *Journal of Applied Econometrics, Special Issue*, 16(3), 289-326.
- Rennhack, R., and Nozaki M. (2006). Financial Dollarization in Latin America. *IMF Working Paper WP/06/7*, International Monetary Fund, Washington.
- Sarı, İ. (2007). *Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB, 2023), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket> [Erişim Tarihi: 04.05.2023]
- Toda, H. Y., and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Uzman, O. (2022). *Türkiye Ekonomisinde Para Politikası ve Enflasyonun Dolarizasyona Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul.
- Uzun, A. (2005). Financial Dollarization, Monetary Policy Stance and Institutional Structure: The Experience of Latin America and Turkey, Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Vinueza, S. A. C. (2022). *Impact of Dollarization Ecuador's Economic Performance*, Master's Thesis Finance, Saint Peter's University, New Jersey/ USA.

Yamak, N. ve Yamak, R. (1997). *Para İkamesi (Dolarizasyon) ve Türkiye Örneği. Doç. Dr. Yaman Aşikoğlu'na Armađan*, Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

Yeyati, E.L. (2006). Financial Dollarization: Evaluating the Consequences. *Economic Policy*, 21(45):61-118.